

Schmidt, Franz (Ferenc)(1874-1939)

Österrikisk-ungersk tonsättare, cellist, pianist, organist och pedagog

Franz Schmidt föddes i Pozsony/Pressburg, nuvarande Bratislava, i den ungerska delen av Österrike-Ungern. 1888 flyttade familjen till Wien. Franz var inget underbarn som tonsättare, men skulle i ungdomsåren snabbt profilera sig som virtuos instrumentalist på både piano och cello.¹ Han var cellist i Wienerfilharmoniker 1896-1911 och professor i pianospel 1914 vid Wiens musikkonservatorium.² En av anledningarna till att Schmidt lämnade Wienerfilharmonikerna lär ha varit en begynnande uppfattning att inte tas på allvar som tonsättare om man var orkestermusiker.

Tonsättarverksamheten kunde nu intensifieras, så till den grad att Schmidt i slutet av sitt liv räknades bland de stora, åtminstone i Wien. Bland hans mest kända verk är åtskilliga orgelkompositioner, 2 operor (1902-04, 1916-21), 4 symfonier (1896, 1911, 1927, 1933) 2 pianokonsalter (1923, 1934, båda för vänster hand skrivna för Paul Wittgenstein) och oratoriet *Das Buch mit sieben Siegeln* (1935-37).³

Bland kammarmusikverken kan nämnas 2 stråkkvartetter (1925, 1929) och 3 pianokvintetter för piano vänster hand (1926, 1932, 1938, de två senare med klarinett).

I Schmidts stil finns en ovanlig kombination av lyrik och kontrapunktiskt mästerskap.

Schmidts eftermäle har lidit av ett mer eller mindre påtvingat samarbete med nazister efter Österrikes Anschluss 1938. Han hade många judiska vänner, bl.a. Hans Keller (se fotnot nedan), och alla har förklarat att han inte hyste några antisemitiska åsikter; möjligen att var han politiskt naiv. Förhoppningsvis kan vi numera skilja på verk och tonsättarens persona och njuta av Schmidts musik, likaväl som verk av den samtida Richard Strauss.

¹ Hans Keller (1919-85), österrikisk-brittisk musikvetare har avgivit följande omdöme: "As a composer, conductor, piano virtuoso, chamber-musical pianist, and string-quartet cellist, Franz Schmidt was the most complete musician I have come across in my life".

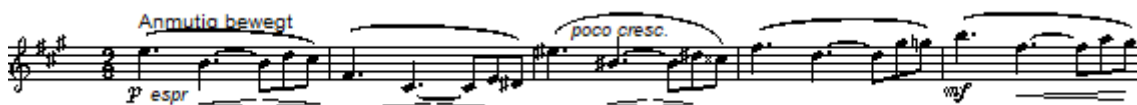
² Schmidt spelade cello under Mahlers ledning i Wienerfilharmonikerna och favoriserades i början av denne. Trots att han inte var stämledare blev han av Mahler ofta anförtrord soloinstrumenter. "Schmidt är Wiens mest musikaliske person" lär Mahler ha sagt. Dessvärre blev vänskapen efter hand frostigare; kanske såg Mahler i honom en presumtiv symfonitonsättarkonkurrent?

³ Både den 4:e symfonin och oratoriet *Das Buch mit sieben Siegeln* skrevs som sorgearbete efter att Schmidts dotters dött i barnsäng 1932.

Stråkkvartett nr 1 A-dur1. *Anmutig bewegt* 2. *Adagio* 3. *Sehr lebhaft* 4. *Ruhig fliessend*

1925

Den första satsens form skiljer sig från standardmallens på flera sätt. Det är inget allegro; tempot ska vara behagfullt rörligt. Temana uppvisar också liten kontrast; de dominerande är mer eller mindre drömlika och lyriska. Formen är ganska fri, men nog anas sonatform som grundstruktur. Huvudtemats melodi är svår att fånga och memorera, men bästa kännetecknet är den fallande kvarten i temats inledning (de tre första takterna är helt identiska intervallmässigt). Kvartsintervallet kommer för övrigt att få stor betydelse i alla satserna. Gränsen mellan temapresentation och ackompanjemang är många gånger flytande. I notexemplet nedan spelas t.ex. takt 1, 3 och 5 i förstaviolinerna och takt 2 och 4 i andraviolinerna:

Nästa tema går i E-dur och ska kanske betraktas som det första sidotemat. Det tas upp i violans höga register:

Ett annat tema i samma tonart hörs efter ett ritardando med upprepade 8-delar i cellon:

Lägg märke till frasen med 16-delarna i notexemplet näst sista takt; den hörs mycket i expositionens slut och återkommer även i sluttemats andra takt (se nedan).

Sluttemat, som till svirrande 16-delar i mellanstämmorna tas upp i violin 1, upprepas som ett eko i cellon. Vi ser även att slutfrasen utgörs av huvudtemats första takt:

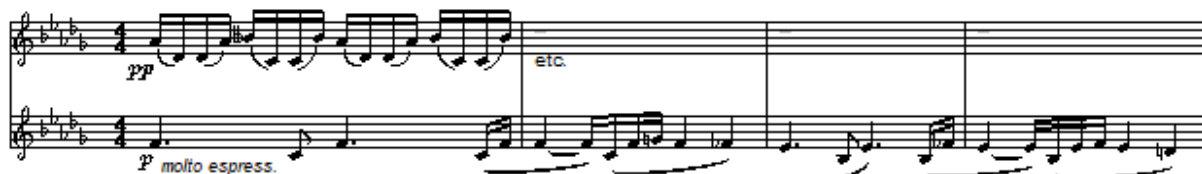

Som framgår av sista notexemplet ska expositionen tas i repris. Den rekommendationen bör man kanske bortse från; satsen är lång ändå och en repris skulle lägga till ytterligare 4 minuter till de ca 12 som satsen annars tar.

Genomföringen börjar med huvudtemat. Ett annat tema som får stort utrymme är sluttemat, som här svarar för den mesta av satsens dramatik.

Återtagningen börjar med huvudtemat. De fallande intervallens växlingar mellan instrumenten sker nu mellan violan och violin 1. Sidogrupperns två teman hörs även de i tonikan. "Frasen med 16-delarna" (se sidotema 2 ovan) får nu fortsatt utveckling. Någon tydlig coda finns inte markerad om man som sådan inte ska räkna de sista sex takterna. Dessa överensstämmer med expositionens 6 sista takter, d.v.s. sluttema + huvudtemats första kvartsintervall.

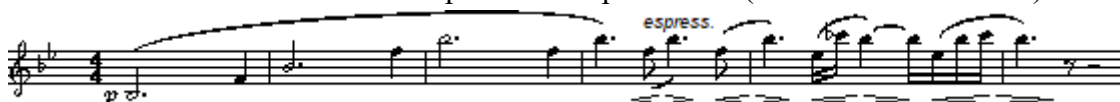
Sats 2, *Adagio*, har sonatform. Det betraktas av många som kvartettens höjdpunkt. I en inledning om 4 takter är det cellon som har den ledande rollen. Därefter börjar huvudtemat i violin 2. Det har med sitt fallande kvartsintervall påfallande likheter med 1:a satsens huvudtema. Viola och violin 1 ackompanjerar med upprepade 16-delar, som består av brutna intervall av olika slag:

Vi ser här åter ett exempel på hur Schmidt bygger upp sina teman sekvenslikt, alltså genom att upprepa en tonföljd i ett annat läge (jfr med 1:a satsens huvudtema). Sidotemat går i b-moll, vilket väl får anses ovanligt:

Även här är det påfallande hur Schmidt låter i stort sett samma motiv bygga upp temat. Ett avslutande tema i B-dur sätter punkt för expositionen (4 + 20 + 14 + 9 takter):

En kort genomförelse följer (17 takter).

I återtagningen spelas sidotemat i dess-moll (noterat som ciss-moll). Det tredje temat återkommer i satsens tonika, Dess-dur.

Tredje satsen är ett hastigt scherzo, *Sehr lebhaft*, med en ovanlig form. Här finns många avsnitt och repriser, liksom tonarter, men en femdelad form avtecknar sig tydligt i mönstret A-B-A-C-A.

A är ett fugato med följande tema, som hörs först i violan, därefter i cellon, violin 2 resp. violin 1. Lägg märke till det inledande kvartsintervallet:

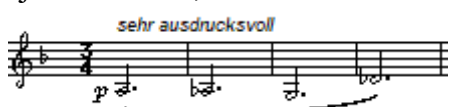

I B, som består av två repriser dominerar ett tema. Det hörs först i violin 1:

I andra A kommer fugatot tillbaka. Denna gång är ordningen för temainsatserna: cello, violin 2, viola och violin 1.

C är det längsta avsnittet – fyra ggr så långt som fugatot – och börjar i F-dur. I den första delen som består av betydligt mindre rörliga motiv, dominerar en i början sjunkande fras, som först hörs i violan:

Efter detta inledande parti återkommer den tematiska rörligheten med ett avsnitt som har tydlig genomföringskaraktär av B-episodens material.

I tredje A kommer stämmorna in i ordning violin 2, viola, cello och violin 1.

Satsen är verkets kortaste, drygt 6 minuter, men här gör verkligen uttrycket *less is more* skäl för namnet.

Finalen, *Ruhig fliessend*, är ett tema med variationer. Den börjar mycket märkligt med en fanfarlik störtskur av toner i violan omedelbart följd av ljuva toner i violin 1:

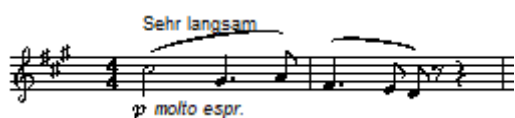
I denna andra insats som fungerar som inledning, kan man ana det kommande variationstemat. Inledningen slutar i något som skulle kunna betecknas som ett mystiskt kaos med atonala inslag.

När temat slutligen börjar, utgör det med sin enkla och jordnära framtoning en stor kontrast mot det tidigare hörda. Temat består av 2 delar om 9 resp. 13 takter. (Andra delen är uppbyggd av likartade motiv). Det skall spelas lugnt i långsam marschtakt:

I variationerna 1-4 ökas rörligheten via 8-delar, 8-delstrioler, 16-delar och 16-delsstrioler. I den sista av dessa, förflyttar sig de snabba tonkaskaderna mellan instrumenten. Efter Var. 5 följer ett kort mellanspel, som bl.a. låter den inledande tonfanfaren i violan åter höras.

Var. 6 spelar sin temavariant med förstörade notvärden och i ny, mycket raffinerad, harmonisk dräkt:

Var. 7-8 har ett livligare tempo och karakteriseras av pizzicato som intressant inslag.

De sista två variationerna (9 och 10) är snabba.

Därefter hörs på nytt temat. Det blir ett odramatiskt avslut, som förstärks av att sista takterna spelas i diminuendo och slutackordet i pianissimo!

Därmed sätts det punkt för en på många sätt märklig och originell kvartett.